

**The Islamic model of cognitive debiasing for decision-making
in governance from the perspective of Nahj al-Balagha**

Received: 2023/04/05

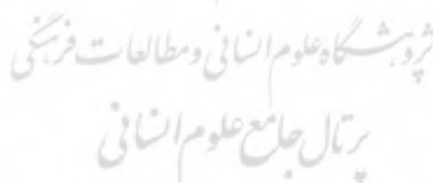
Accepted: 2023/12/18

Sayyed Amir Sayyed Jafari***Habibullah Danesh Shahraki******Ahmad Beheshti Mehr*****

(43-68)

Correct and timely decision-making in governance occurs when the decision-making process is implemented correctly. In the meantime, systematic mistakes and errors in the form of cognitive biases prevent making correct decisions. This research aims to answer the question of what is the Islamic model of cognitive debiasing in governance by applying the qualitative content analysis method of the foundation's data, focusing on Nahj al-Balagha. To answer the mentioned question, the author processed the data and categorized the texts. The results of the research showed that the decision-making process will be protected from cognitive biases when its causal conditions - i.e. the limits of reason - are properly taken into account and by using the strategies of "consequence measurement and experiential learning" and "learning and consequence measurement" of emotions and feelings and the influence of social influence on The amount of reason and Sharia should be adjusted so that, finally, governance is realized in sync with cognitive coherence and social salvation.

Keywords: Cognitive Bias, Governance, Outcome Measurement, Experiential Learning, Learning.

*. PhD student, Islamic Theology, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Qom, Iran - Amir.s.jafari@gmail.com

** . Associate Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Qom, Iran. (corresponding author) - daneshshahraki@qom.ac.ir

***. Assistant Professor, Department of Shia Studies, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Qom, Iran - A.beheshti@qom.ac.ir

الگوی اسلامی سوگیری زدایی شناختی از تصمیم‌سازی در حکمرانی از منظر نهج البلاغه

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۷

سیدامیر سیدجعفری^{*}حبیب‌الله دانش شهرکی^{**}احمد بهشتی‌مهر^{***}

(۴۳-۶۸)

چکیده

تصمیم‌گیری درست و به هنگام در حکمرانی هنگامی پدید می‌آید که فرآیند تصمیم‌سازی به‌طور صحیح اجرایی شده باشد. در این میان اشتباهات و خطاهای نظام‌مندی در قالب سوگیری‌های شناختی مانع از نیل به تصمیم‌گیری صحیح صورت می‌گیرد. این پژوهش بر آن است با به‌کارگیری روش تحلیل محتوای کیفی داده بنیاد، با محوریت نهج البلاغه، به این پرسش پاسخ دهد که الگوی اسلامی سوگیری‌زدایی شناختی در حکمرانی چیست؟ نویسنده برای پاسخ به پرسش مذکور، به داده‌پردازی و مقوله‌پردازی متون اقدام نمود. نتایج تحقیق نشان داد فرآیند تصمیم‌سازی آنگاه از سوگیری‌های شناختی مصون خواهد ماند که شرایط علی آن - یعنی محدودیت‌های عقل - به‌درستی لحاظ شود و با بهره‌گیری از راهبردهای «پیامدسنجی و تجربه‌آموزی» و «پندآموزی و عاقبت‌سنجی» عواطف و احساسات و تأثیرپذیری از نفوذ اجتماعی بر میزان عقل و شرع تعدیل شوند تا درنهایت، حکمرانی همگام با انسجام شناختی و رستگاری اجتماعی تحقق یابد.

واژگان کلیدی: سوگیری شناختی، حکمرانی، پیامدسنجی، تجربه‌آموزی، پندآموزی.

*. دانشجوی دکتری کلامی اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران، amir.s.jafari@gmail.com.

** . دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران (نویسنده مسئول)،

daneshshahraki@qom.ac.ir

*** . استادیار گروه شیعه‌شناسی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران، A.beheshti@qom.ac.ir

- این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول با عنوان بررسی مبانی کلامی حکمرانی اسلامی در نهج البلاغه است.

۱. بیان مسئله

تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی صحیح در حکمرانی اهمیت بسزایی دارد. اینکه در سلسله‌مراتب حکومت، افرادی محدود بر اساس نظام نمایندگی دموکراتیک رتق و فتق امور جمع‌کثیری از مردمان را عهده‌دار می‌شوند، همواره این خطر را در پی دارد که در محاسبات خرد و کلان خود دچار سوگیری‌های شناختی جبران‌نشدنی گردند. چنانچه این حکمرانی، همراه با دعوی اسلامیت باشد، خطاها و اشتباهات احتمالی، زمینه‌ساز تزلزل مردمان در ماهیت و کارکرد دین خواهد شد.

نظام جمهوری اسلامی ایران به برکت پشتوانه منابع شیعی این توان را داراست تا با بهره‌گیری از تراش اسلامی خویش از گردنه‌های پر پیچ‌وخم تصمیم‌سازی به سهولت عبور کند و در میدان اقدام، الگوی اسلامی حکمرانی را نمایان سازد.

در نمونه عملیاتی آنچه مطرح شد می‌توان به نامه امیرالمؤمنین علی علیه السلام به کارگزار خویش مالک اشتر نخعی اشاره داشت که وی را به مدارا و چشم‌پوشی از کاهلی‌ها و کاستی‌های احتمالی مردمان توصیه می‌کند، عفو و اغماض وی را به عفو و بخشایش خداوند تشبیه می‌نماید.^۱ از سویی دیگر، برای جلوگیری از خلق و خوی استکباری و دیکتاتوری کارگزار حکومت اسلامی، مالک را از اینکه خویش‌نم را در جایگاه خداوندگاری پندارد، بر حذر می‌دارد.^۲ به عبارت دیگر وی را در موضع تنزیه قرار می‌دهد.

این نحوه تشبیه به خداوند در عین تنزیه، از مختصات باورسازی و کلام شیعی است که امام علی علیه السلام از آن برای هدایت‌گری کارگزار خویش بهره گرفته است. این نمونه شیوه‌ای از رویارویی با سوگیری‌های شناختی در حوزه حکمرانی نظیر "انسان شکلی گروی خداوند" از سوی کارگزاران و حکمرانان می‌باشد. از این روی، این پژوهش بر آن است تا با بهره‌گیری از متن کتاب شریف نهج البلاغه به این پرسش پاسخ دهد که الگوی اسلامی سوگیری زدایی شناختی در تصمیم‌سازی و حکمرانی چیست؟

برای پاسخ از روش تحلیل محتوای کیفی متن در قالب روش داده‌بنیاد بهره گرفته شده

۱. فَأَعْطِيهِمْ مِنْ عَفْوِكَ وَصَفْحِكَ مِثْلَ الَّذِي تُحِبُّ وَتَرْضَى أَنْ يُعْطِيكَ اللَّهُ مِنْ عَفْوِهِ وَصَفْحِهِ (نهج البلاغه: نامه ۵۳).

۲. وَإِذَا أَحَدٌ لَكَ مَا أَنْتَ فِيهِ مِنْ سُلْطَانِكَ أَهْبَةً أَوْ مَخِيلَةً فَانظُرْ إِلَى عَظْمِ مُلْكِ اللَّهِ فَوْقَكَ (همان).

است. زیرا تحلیل کیفی فرازهای نهج البلاغه، ظرفیت مفهوم‌پردازی و مقوله‌پردازی برای الگوی متناسب با تکاپوهای علمی مدرن و پسامدرن را دارا می‌باشد.

در جستجوی پیشینه پژوهش با بررسی سایت‌های معتبر، پژوهش‌هایی در قرابت و شباهت با موضوع پژوهش یافت شد که به آن‌ها اشاره می‌شود. بتوان جنبه نوآوری پژوهش حاضر را نمایان ساخت:

الف- تحلیل اثرات سوگیری شناختی بر تصمیم‌گیری مدیران با نقش میانجی رفتارهای مؤثر اشتراک دانش (مورد مطالعه کارکنان و مدیران پالایشگاه ایلام)، ۱۴۰۱، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ایلام.

هدف این پژوهش تأثیر تحلیل اثرات سوگیری شناختی بر تصمیم‌گیری مدیران با نقش میانجی رفتارهای مؤثر اشتراک دانش است. در نتیجه‌گیری بیان شده است که سوگیری شناختی بر تصمیم‌گیری مدیران تأثیر منفی و معناداری دارد. همچنین اشتراک دانش در رابطه برخی از مؤلفه‌های سوگیری شناختی و تصمیم‌گیری مدیران نقش میانجی دارد.

ب- نقش واسطه‌ای ادراک‌پردشدگی در محیط کار در رابطه بین مبادله رهبر-عضو با رفتارهای انحرافی و بهزیستی روانشناختی، ۱۳۹۱، پژوهش‌های روانشناسی اجتماعی، دوره ۱، شماره ۳، پاییز ۹.

هدف پژوهش حاضر بررسی نقش واسطه‌ای ادراک‌پردشدگی در محیط کار در رابطه بین مبادله رهبر-عضو با رفتارهای انحرافی و بهزیستی روانشناختی است. در نتیجه‌گیری بیان شده است که روابط مطلوب میان رهبر و کارکنانش موجب کاهش ادراک‌پردشدگی در محیط کار می‌شود که این خود کاهش رفتارهای انحرافی در محیط کار و افزایش سطح بهزیستی روانشناختی افراد را در پی دارد.

با وجود اشتراکات اندک در کارکرد و موضوع، روش‌شناسی تحقیقات یادشده نیمه آزمایشی و توصیفی-پیمایشی بر اساس پرسشنامه‌ها در چارچوب الگوهای غربی است. اما پژوهش حاضر در راستای ارائه الگوی اسلامی بر پایه تحلیل محتوای کیفی داده‌بنیاد متن کتاب نهج البلاغه انجام پذیرفته است که مسیر پژوهش‌های تجربی پسینی را برای واکاوی سازگارتر با مفاهیم و مقولات اسلامی و مطابق با واقعیت تسهیل می‌کند.

۲. روش پژوهش

در این پژوهش از روش تحلیل محتوا بر اساس نظریه داده‌بنیاد بهره گرفته شده است. نظریه داده‌بنیاد دارای ویژگی‌هایی است که محقق را قادر می‌سازد نظریه‌ای بر مبنای داده‌های واقعی بنا نماید (Glaser & Strauss, 1967: 13). در واقع، نظریه پردازی داده‌بنیاد، یک نظام توصیفی و کیفی است که فرآیند، کنش‌ها و کنش‌های متقابل در موضوع خاص و واقعیت خرد را در سطح مفهومی کلی تشریح می‌کند و آن را بسط می‌دهد (Creswell, 2005: 396). الگویی که در این پژوهش از نظریه داده‌بنیاد بهره گرفته شده است، شامل مراحل کدگذاری باز، محوری و انتخابی است. در کدگذاری باز، نویسنده به نمونه‌گیری و تحلیل داده‌ها و شناسه‌گذاری و درنهایت، استخراج مفاهیم می‌پردازد. در مرحله کدگذاری محوری، سعی شده تا پارادایم حاکم در بین مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها و پیوندهای آن‌ها بیان شود تا گزاره‌هایی برای مرحله کدگذاری انتخابی ارائه گردد. در نتیجه تحقیق، تلاش شد تا تمام فرضیه‌ها و یا قضایا را در یک قالب و آرایش نظری بزرگتر به‌طور یکپارچه ارائه شود.

در این پژوهش، برای گریز از سقوط در ورطه عدم پایایی، این نکته مدنظر قرار گرفت که تمامی داده‌های مورد استناد پژوهش از رویدادهای حقیقی استقراء شوند که این از قابلیت تکرارپذیری در شرایط مشابه حکایت دارد.

برای روایی درونی این پژوهش، با عنایت به اینکه موضوع پژوهش با رویکرد میان‌رشته‌ای طرح‌ریزی گردیده است سعی شد تا از نظرات صاحب‌نظران در حوزه علوم شناختی، علوم دینی و به‌ویژه متخصصان مرتبط بهره برده شود. همچنین در همین راستا از مکتوبات و تألیفات مرتبط در پژوهش حاضر در قالب ارجاعات متعدد استفاده گردید تا از این رهگذر، علاوه بر تقویت روایی درونی محتوای پژوهش، به ارتقای حساسیت نظری پژوهشگر کمک گردد.

۳. مبانی و مفاهیم پژوهش

در مبانی و مفاهیم به تبیین تعریف سوگیری شناختی و بیان انواع آن و چیستی حکمرانی و مؤلفه‌های حکمرانی در نهج‌البلاغه پرداخته خواهد شد.

۳-۱. سوگیری شناختی

سوگیری شناختی یک الگوی سیستماتیک انحراف از بایدها و نبایدهای نظری در تفکر یا اشتباه عقلانیت در داوری‌ها است (Blanco, 2017: 1). افراد «واقعیت ذهنی» خود را از ورودی‌ها و تأثیر ادراکی خود پدید می‌آورند. چه بسا ساختار ذهنی یک فرد از واقعیت بر رفتار او در جهان تأثیرگذارد. بنابراین، سوگیری‌های شناختی ممکن است گاه منجر به تحریف ادراکی، قضاوت نادرست، تفسیر غیرمنطقی یا چیزی شود که به‌طور کلی، غیرمنطقی نامیده می‌شود.

پیشینه دیدگاه‌های سنتی درباره شناخت انسان بیانگر این است که افراد هنگام انتخاب و قضاوت، به بهینه بودن گزینش خود گرایش دارند. بر اساس این دیدگاه - که در بسیاری از علوم شناختی (به‌ویژه روانشناسی و اقتصاد) فراگیر بوده است - افراد به‌طور منطقی و نزدیک به بهینه رفتار می‌کنند آن‌چنانکه قادر به حل مسائل شناختی ساده و همچنین پیچیده هستند. توضیح آنکه تعامل افراد با محیط زیست به‌طور کلی، زمینه‌ساز عوامل منطقی است که بر پایه آن هزینه‌ها و مزایای بالقوه اقدامات خود را میزان و سنجش می‌کنند و در نهایت گزینه‌ای را انتخاب می‌نمایند که بیش از همه مطلوب‌تر است. این گزینش منطقی و بهینه شامل در نظر گرفتن تمام اطلاعاتی است که در راستای حل مشکل می‌باشد، درحالی‌که اطلاعات نامربوط با حل مشکل - که می‌تواند تصمیم را آلوده کند - کنار گذاشته می‌شود (Stanovich, 1999).

این دیدگاه سنتی در دهه‌های گذشته، در پرتو شواهدی که از روان‌شناسی تجربی و حوزه‌های مرتبط به دست می‌آید، به چالش کشیده شده است. به عبارتی دانش تجربی نشان می‌دهد که قضاوت‌ها و تصمیم‌های افراد اغلب از عقلانیت دور هستند. آن‌ها تحت تأثیر عوامل به‌ظاهر نامربوط قرار می‌گیرند یا اینکه اطلاعات مهم را در نظر نمی‌گیرند. علاوه بر این‌که انحرافات از هنجارهای عقلانی، معمولاً سیستماتیک هستند. در واقع افراد به‌طور مداوم در مصاف یک نوع مشکل خاص شکست می‌خورند و در نتیجه اشتباه مشابهی را انجام می‌دهند. به عبارت دیگر، افراد به روشی قابل پیش‌بینی دارای کنش غیرمنطقی هستند (Ariely, 2008).

سوگیری‌های شناختی از این جهت که زیربنای بسیاری از باورها و رفتارهای افراد را شکل

می‌دهد، برای آن‌ها خطرناک یا مشکل‌ساز هستند. از جمله سوگیری‌های مزبور عبارت‌اند از: خرافات، شبه‌علم، نژادپرستی و غیره. از این‌رو، گاه سوگیری‌های مذکور منجر به تصمیمات جمعی فاجعه‌بار خواهند شد (Ariely, 2009: 78-84).

علل بالقوه^۱ سوگیری‌های شناختی شامل: الف- منابع شناختی محدود، ب- تأثیر انگیزه و عاطفه، ج- تأثیر اجتماعی، د- اکتشافی‌ها می‌شود. هرکدام از علل مذکور به ترتیب مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۳. منابع شناختی محدود

بسیاری از سوگیری‌های شناختی، برآمده از ظرفیت منابع شناختی محدود^۲ ذهن انسان است. به‌عنوان مثال، از آنجایی که حافظه افراد ظرفیت نامحدودی ندارد، نمی‌توانند هنگامی که استنباط می‌کنند یا تصمیمی می‌گیرند، مقدار زیادی از اطلاعات را در نظر گیرند، حتی اگر همه این اطلاعات مربوط به مشکلی باشند که با آن مواجه هستند. بلکه مجبورند بر زیرمجموعه‌ای از اطلاعات موجود و در دسترس تمرکز کنند. از این‌رو نمی‌توانند حتی جزئیات آن را نیز پردازش کنند.

بنابراین، در اکثر مسائل پیچیده، راه‌حل بهینه و واقعاً عقلانی دور از دسترس است و فرد فقط می‌تواند «عقلانیت محدود» را هدف قرار دهد (Kahneman, 2003: 697-720)، یعنی بهترین تصمیم پس از در نظر گرفتن مقدار محدودی از اطلاعات اتخاذ می‌شود. این توضیح برای تبیین موارد خاص از سوگیری شناختی، مانند مشکلات مربوط به تفکر با واکاوی احتمالات، به خوبی کارآمد است.

۳-۱. عواطف و انگیزه‌ها

از دیگر دلایل بالقوه برای برخی از سوگیری‌های شناختی، تأثیر عواطف و انگیزه‌ها است. به‌طور سنتی، در حوزه تصمیم‌گیری انسان، بر عقلانیت به‌عنوان «منبع شناختی با ثبات و رسمی» تأکید شده است. بنابراین، احساسات از فرآیند تصمیم‌گیری منطقی کنار گذاشته

1. Potential Causes

2. Limited Cognitive Resources

شدند، زیرا آن‌ها فقط می‌توانند نتایج را با عوامل غیرعقلانی آلوده کنند. با این حال، تحقیقات بعدی نشان می‌دهد احساسات نقش اساسی در تصمیم‌گیری دارند (Bechara & Damasio, 2005: 336-372). بر این اساس، بدون ارزیابی‌های احساسی، تصمیم‌ها هرگز به حد مطلوب نمی‌رسند.

باید توجه داشت، احساسات از نظر بیولوژیکی با شناخت انسان مرتبط هستند زیرا بر رفتار تأثیر می‌گذارند. به‌عنوان مثال، فرد از آنچه به او آسیب می‌رساند می‌ترسد و در نتیجه تصمیم می‌گیرد که از آن اجتناب کند. از این رو، چندین سوگیری شناختی را می‌توان با تأثیر احساسات توضیح داد. به‌عنوان مثال، سوگیری زیان‌گریزی (Tversky & Kahneman, 1984) که شامل ترجیح اجتناب از ضرر نسبت به کسب سود با ارزش معادل است.

نمونه دیگر معمای غامض قطار برقی^۱ است. توضیح آنکه به شرکت‌کنندگان در آزمون گفته می‌شود که یک واگن برقی از کنترل خارج شده است و در مسیر راه آهن در حال حرکت است. کمی جلوتر، پنج نفر در میانه مسیر اصلی راه آهن بسته شده‌اند. شرکت‌کننده می‌تواند اهرمی را بکشد تا واگن برقی را به یک مسیر فرعی که در آن یک نفر بسته شده است و قادر به فرار نیست، منحرف کند. آیا شرکت‌کننده اهرم را می‌کشد؟ از منظر منطقی، محاسبه سود و منفعت ساده به نظر می‌رسد: نجات پنج نفر - و مرگ یک نفر - از نتیجه مخالف آن ترجیح داده می‌شود. بر این اساس، بیشتر مردم بر اساس این قانون منفعت‌گرایانه و عقلانی رفتار می‌کنند. با این حال، اگر فردی که در میانه مسیر فرعی راه آهن دراز می‌کشد از بستگان نزدیک شرکت‌کننده - یا عاشق او - باشد، این بر تصمیم‌گیری آن شخص تأثیر می‌گذارد (Bleske-Rechek & et al. 2010: 115-127). بنابراین، احساسات و عواطف می‌توانند زمینه‌ساز برخی انحرافات سیستماتیک از هنجارهای عقلانی به حساب آیند.

منبع دیگر بالقوه مرتبط با سوگیری، انگیزه به شمار می‌رود. تحقیقات نشان داده است استنباط افراد می‌تواند توسط باورها و نگرش‌های قبلی آن‌ها مغرضانه باشد. به این معنا که آن‌ها می‌توانند در استدلال کردن با انگیزه قبلی به تحلیل و واکاوی پردازند (Kunda, 1990).

480-498). از این رو، افراد در واکاوی های خود به این تمایل دارند که آنچه مطلوب خودشان است را نتیجه گیری کنند. در این راستا آزمون های تجربی نیز موید گفتار پیشین است (Kahan & et al. 2012).

۲-۳. نفوذ اجتماعی

سوگیری های شناختی خاصی را می توان با نفوذ اجتماعی^۱ تولید کرد، یا حداقل تعدیل نمود (Yechiam & et al. 2008: 493-500). به عنوان مثال، تمایلات ریسک گریزی در یک شرط بندی مورد بررسی قرار گرفته و نتیجه پژوهش نشان داد به طور معمول، سوگیری شامل این است که افراد یک نتیجه مطمئن را بر یک شرط بندی با نتیجه معادل یا بالاتر ترجیح می دهند. مهم تر از همه، محققان دریافتند با مشاهده شرکت کنندگان توسط همسالان خود، سوگیری کاهش می یابد. این مورد تمایل افراد را به انطباق با نظرات قبلی بیان شده توسط دیگران توصیف می کند و بر رفتارهای غیر جمعی تأثیر قوی دارد. به عنوان نمونه در حوزه سیاست می توان به رأی دادن در انتخابات اشاره نمود (Obermaier & et al. 2015: 1-12).

۳-۳. اکتشافی ها و میانبرهای ذهنی

از موفق ترین تلاش برای ارائه چارچوبی منسجم برای درک سوگیری های شناختی، برنامه تحقیقاتی کانمن و تورسکی در زمینه اکتشافی ها و میانبرهای ذهنی^۲ است (Kahneman & et al. 1982). چون در این رویکرد انجام انتخاب های منطقی، به دلایل متعدد، همیشه امکان پذیر نیست، حتی مطلوب نیست. زیرا: (الف) جمع آوری و سنجش همه شواهد برای حل یک مشکل به زمان نیاز دارد. (ب) همچنین نیاز به سرمایه گذاری منابع شناختی زیادی دارد که می توانند برای مقاصد دیگر استفاده شوند. و (ج) اغلب یک برآورد تقریبی برای بهترین راه حل یک مسئله «به اندازه کافی خوب»^۳ در جریان است، در حالی که ادامه کار برای دستیابی به راه حل بهینه آن قدر گران است که منجر به نتیجه مطلوب نمی شود.

1. Social Influence

2. Heuristics and Mental Shortcuts

3. good enough

بنابراین، اذهان از اکتشافی‌ها یا میانبرهای ذهنی برای رسیدن به نتیجه‌ای سریع و مقرون‌به‌صرفه استفاده می‌کنند. یک اکتشافی همانا یک قانون ساده است که هدف آن لحاظ مشکل با تمام پیچیدگی آن یا رسیدن به راه‌حل بهینه نیست، بلکه یک راه‌حل "خوب" را به سرعت ایجاد می‌کند و تلاش را به حداقل می‌رساند. به‌طورکلی، این اکتشافی‌ها کاملاً مفید هستند، اما گاهی اوقات منجر به خطاهای شدید و سیستماتیک می‌شوند (Tversky & Kahneman, 1974: 1124).

شاید متداول‌ترین توضیحی که برای این دسته از سوگیری‌ها اجمالاً به کار می‌رود، این است که اکتشافی‌ها پدیده لازمه محدودیت‌های پردازش هستند - چون زمان و توانایی پردازش اطلاعات محدود است - از این رهگذر، انسان‌ها باید از میانبرها یا قوانین سرانگشتی استفاده کنند که مستعد مبدل شدن به روش‌های سیستماتیک هستند (Martie & et al. 2016: 970).

۳-۴. چیستی حکمرانی

اگرچه مفهوم حکمرانی را می‌توان در امتداد طول تاریخ جستجو کرد، اما علاقه به حکمرانی در دهه ۱۹۹۰ افزایش یافت و از آن زمان تاکنون با روند صعودی فزونی یافته است. امروزه حکمرانی یکی از پرکاربردترین مفاهیم علوم اجتماعی در جهان است (Ansell & Torfing, 2022: 1). به‌طور خلاصه برخی از راهبردهایی که محققان برجسته در زمینه مطالعات حاکمیتی مورد حمایت قرار داده‌اند، بررسی می‌شود:

تعریف نخست - بانک جهانی حکمرانی را این‌چنین تعریف می‌کند: شیوه‌ای که در آن قدرت در مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی یک کشور برای توسعه اعمال می‌شود (World Bank, 1992: 3).

تعریف دوم - برخی تمایل دارند که حکمرانی را به‌عنوان یک بازی زبانی ثنولیرالی ببینند که منجر به تفاسیر و نهادینه‌سازی‌های متفاوتی در زمینه‌های سیاسی و فرهنگی مختلف می‌شود (Bevir & Rhodes, 2003).

تعریف سوم - برخی حکمرانی را مجموعه قوانین، روش‌ها و فرایندهایی تعریف کرده‌اند

که برای حل مشکلات اقدام جمعی در بین سرمایه‌گذاران پراکنده و آشتی دادن تضاد منافع بین صاحبان مدعی شرکتی گوناگون مربوط می‌شود که از آن به حکمرانی شرکتی یاد می‌شود (Becht & et al. 2003: 3).

تعریف چهارم- برخی حکمرانی را به‌طور کلی به‌عنوان فرآیند هدایت جامعه و اقتصاد از طریق اقدام جمعی و مطابق با اهداف مشترک تعریف کرده‌اند (Torffing & et al. 2012). در مجموع، مشکل راهبردهای تعریفی سه تعریف نخستین این است که یا حکمرانی را خیلی محدود تعریف می‌کنند یا تعریف را برای تعداد بی‌پایانی از تفسیرهای زمینه‌ای باز می‌گذارند. بر این اساس، برای پرهیز از مشکل مذکور، از چهارچوب نظری تعریف چهارم- که با رویکرد کلی پژوهش حاضر تناسب بیشتری دارد- بهره گرفته می‌شود.

۳-۵. مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی در نهج البلاغه

حکمرانی اسلامی در بیانات امام علی علیه السلام دارای سه مؤلفه است: الف- شهروندان یا رعیت؛ ب- حکمران یا والی؛ ج- قانون؛

قانون و تشریح از دیدگاه امام علی علیه السلام یکی از حقوق الهی است و این حق الهی جاودانه است. چراکه حق همواره به خداوند تعلق دارد و حق نسبت به مخلوق غیرجاودانه است. زیرا گاه علیه و به ضرر وی است و گاه حق به نفع اوست. این از آن روست که خداوند بر بندگان خود قدرت دارد و درعین حال در افعال خود عادل است.^۱

خداوند متعال برخی از حقوق خود را برای بعضی از مردمان قرار می‌دهد. بر این اساس، بزرگ‌ترین حقی که خداوند بر بندگان خود قرار داده است، حق والی بر رعیت و حق رعیت بر والی است. این حقوق به‌گونه‌ای هستند که با یکدیگر برابری دارند و متقابلاً پدید می‌آیند.^۲ به عبارتی دیگر، هر یک از این حقوق موجب پدیداری و ایجاد دیگری می‌شود.

۱. «لَا يَجْرِي لِأَحَدٍ إِلَّا جَرَى عَلَيْهِ وَلَا يَجْرِي عَلَيْهِ إِلَّا جَرَى لَهُ وَ لَوْ كَانَ لِأَحَدٍ أَنْ يَجْرِيَ لَهُ وَلَا يَجْرِيَ عَلَيْهِ لَكَانَ ذَلِكَ خَالِصًا لِلَّهِ سُبْحَانَهُ دُونَ خَلْقِهِ لِقُدْرَتِهِ عَلَى عِبَادِهِ وَ لِعَدْلِهِ فِي كُلِّ مَا جَرَتْ عَلَيْهِ صُرُوفُ قَضَائِهِ» (نهج البلاغه: خطبه ۲۱۶).

۲. «أَمَّا بَعْدُ فَقَدْ جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ لِي عَلَيْكُمْ حَقًّا بِوَلَايَةِ أَمْرِكُمْ وَ لَكُمْ عَلَيَّ مِنَ الْحَقِّ مِثْلُ الَّذِي لِي عَلَيْكُمْ» (همان).

این حقوق متقابل سبب تنظیم الفت میان والی و رعیت است که زمینه‌ساز عزت دین می‌گردد. در واقع حقوق مذکور میان حکمرانان و شهروندان پیوند برقرار می‌کند.^۱

اگر بر حقوق مذکور اهتمام نشود و شهروندان راهنمایی‌های حکمرانان را برنتابند و یا حکمرانان بر شهروندان اجحاف و تعدی کنند، جامعه با پیامدهای منفی مواجه خواهد شد. نظیر اینکه نشانه‌های جور و ستم در جامعه هویدا خواهد شد و نیرنگ‌ها در امور دینی نفوذ می‌کنند. همچنین مسدودی راه‌های نیکو در جامعه و عمل بر پایه هوا و هوس فزونی می‌یابد و احکام الهی تعطیل می‌گردد. این امر منجر به واژگونی ارزش‌های جامعه شده و در نهایت تاوان آن گریبان‌گیر جامعه خواهد شد.^۲

در رابطه نسبت شهروندان با قانون باید خاطر نشان نمود در حکمرانی اسلامی برخی از مردم، مسلمان هستند که بر اساس قوانین اسلامی و شرع عمل می‌کنند. نظیر آنکه امام علی علیه السلام در نامه هفتاد و چهارم نهج البلاغه اختلافات میان اهل یمن و اهل ربیعه را بر اساس پیمان ایشان بر پایه کتاب خدا حل و فصل می‌کند.^۳

از سویی دیگر، برخی از مردمان در حکمرانی اسلامی، شهروندان غیرمسلمان هستند که بر مبنای تعهدی که با حکمرانان اسلامی ملتزم شده‌اند حقوق و تکالیف خاص خود را دارا هستند. به عنوان نمونه، امام علی علیه السلام در نامه نوزدهم نهج البلاغه کارگزار خود را با تأکید بر اینکه شهروندان مرتبط با حکمرانی وی مسلمان نیستند اما متعهد به اسلام هستند، به پرهیز از افراط در خشونت دعوت می‌کند و راه میانه‌ای را برای او ترسیم می‌نماید.^۴

۱. «أَعْظَمُ مَا افْتَرَضَ سُبْحَانَهُ مِنْ تِلْكَ الْحُقُوقِ حَقُّ الْوَالِي عَلَى الرَّعِيَةِ وَ حَقُّ الرَّعِيَةِ عَلَى الْوَالِي فَرِيضَةٌ فَرَضَهَا اللَّهُ سُبْحَانَهُ لِكُلِّ عَلَى كُلِّ فَجَعَلَهَا نِظَامًا لِأَلْفَتِهِمْ وَ عَزَا لِدِينِهِمْ» (نهج البلاغه: خطبه ۲۱۶).

۲. «وَ إِذَا غَلَبَتِ الرَّعِيَةُ وَالْيَهَاءُ أَوْ أَجْحَفَ الْوَالِي بِرَعِيَّتِهِ اخْتَلَفَتْ هُنَالِكَ الْكَلِمَةُ وَ ظَهَرَتْ مَعَالِمُ الْجَوْرِ وَ كَثُرَ الْإِدْغَالُ فِي الدِّينِ وَ تَرَكَّتْ مَحَاجِ السُّنَنِ فَعُمِلَ بِالْهَوَى وَ عَطَلَّتِ الْأَحْكَامُ وَ كَثُرَتْ عِلَلُ التُّفُوسِ فَلَا يَسْتَوْحِشُ لِعَظِيمِ حَقِّ عَطَلٍ وَ لَا لِعَظِيمِ بَاطِلٍ فَعَلْ فَهَنَالِكَ تَدْبُلُ الْأَبْرَارُ وَ تَعَزُّ الْأَشْرَارُ وَ تَعْظُمُ تَبَعَاتُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ عِنْدَ الْعِبَادِ» (همان)

۳. «هَذَا مَا اجْتَمَعَ عَلَيْهِ أَهْلُ الْيَمَنِ حَاضِرُهَا وَ بَادِيهَا وَ رَبِيعَةُ حَاضِرُهَا وَ بَادِيهَا أَنَّهُمْ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ يَدْعُونَ إِلَيْهِ وَ يَأْمُرُونَ بِهِ وَ يَجِيبُونَ مَنْ دَعَا إِلَيْهِ وَ أَمَرَ بِهِ» (همان: نامه ۷۴)

۴. «نَظَرْتُ فَلَمْ أَرَهُمْ أَهْلًا لِأَن يَدْنُوا لِشِرْكِهِمْ وَ لَا أَنْ يَقْصُوا وَ يَجْفُوا لِعَهْدِهِمْ فَأَلْبَسَ لَهُمْ جِلْبَابًا مِنَ اللَّيْنِ تَشْبُوهُ بِطَرْفِ مِنَ الشَّدَةِ وَ دَاوَلَ لَهُمْ بَيْنَ الْقَسْوَةِ وَ الرَّأْفَةِ وَ امْرُجَ لَهُمْ بَيْنَ التَّقْرِيبِ وَ الْإِدْنَاءِ وَ الْإِبْعَادِ وَ الْإِقْصَاءِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ» (همان: نامه ۱۹).

امام علی علیه السلام در راستای پیوند میان حکمران و شهروندان، کارگزاران خود را به آشنایی با فرهنگ و اخلاقیات شهروندان رهنمایی می‌کند و این امر را در هدایتگری آنان بر پایه اشتراکات اجتماعی مؤثر می‌داند.

از جمله حقوق حکمران بر شهروندان در دیدگاه امام علی علیه السلام در قالب‌های اقتصادی و تعلیم و تربیت و خیرخواهی برای مردمان جلوه نموده است. در مقابل وفای مردمان به بیعت و خیرخواهی ایشان برای حکمران - به‌طور آشکارا و ناآشکارا - و اجابت به هنگام فراخوان حکمران و اطاعت از وی را از جمله تکالیف شهروندان بر می‌شمرد.^۱

بر این اساس، مشارکت عمومی یکی از برجسته‌ترین ابزارهای حکمرانی اسلامی است که در نهج البلاغه با تأکید بر آن جوامعی نظیر اهل کوفه و بصره را بازخواست کرده‌اند و گاه شهروندانی نظیر اهل مصر به سبب پویایی‌هایی، آنان در مشارکت عمومی مورد عنایت قرار گرفته‌اند.^۲

همچنین از جمله ابزارهای حکمرانی اسلامی مسئولیت‌پذیری شهروندان و بسیج‌شدگی ایشان است. در این رابطه امام علی علیه السلام در نامه سی و پنجم نهج البلاغه خطاب به کوفیان و کاهلی‌های آنان عتاب می‌نماید.^۳

شبکه‌سازی بر محور سلسله‌مراتب، یکی دیگر از ابزارهای حکمرانی اسلامی است آن‌چنان که امام علی علیه السلام در حکمت دویست و شصت و یکم نهج البلاغه به آن اشاره دارند.^۴ در حکمرانی اسلامی ارتباط میان شهروندان و حکمرانان تسهیل شده است. امام علی علیه السلام در

۱. «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ لِي عَلَيْكُمْ حَقًّا وَ لَكُمْ عَلَى حَقِّي فَأَمَّا حَقُّكُمْ عَلَيَّ فَالْنَّصِيحَةُ لَكُمْ وَ تَوْفِيرُ فَيْئِكُمْ عَلَيَّكُمْ وَ تَعْلِيمُكُمْ كَيْلًا تَجْهَلُوا وَ تَأْدِيبُكُمْ كَيْمًا تَعْلَمُوا وَ أَمَّا حَقِّي عَلَيْكُمْ فَالْوَفَاءُ بِالْبَيْعَةِ وَ النَّصِيحَةُ فِي الْمَشْهَدِ وَ الْمَغِيبِ وَ الْإِجَابَةُ حِينَ أَدْعُوكُمْ وَ الطَّاعَةُ حِينَ أَمَرْتُكُمْ» (همان: خطبه ۳۴).

۲. «مَنْ عَبَدَ اللَّهَ عَلَى أَمْرِ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ غَضِبُوا لِلَّهِ حِينَ عَصَى فِي أَرْضِهِ وَ ذُهِبَ بِحَقِّهِ» (همان: نامه ۳۸).

۳. «وَ قَدْ كُنْتُ حَثَّتُ النَّاسَ عَلَى لِحَافِهِ وَ أَمَرْتُهُمْ بِغِيَاثِهِ قَبْلَ الْوَفْعَةِ وَ دَعَوْتُهُمْ سِرًّا وَ جَهْرًا وَ عَوْدًا وَ بَدَأَ فَمِنْهُمْ الْآيَةُ كَارِهًا وَ مِنْهُمْ الْمُعْتَلُّ كَاذِبًا وَ مِنْهُمْ الْقَاعِدُ حَاذِلًا» (همان: نامه ۳۵).

۴. «وَ إِنِّي [فِي] الْيَوْمِ لَأَشْكُو حَيْفَ رَعِيَّتِي كَأَنِّي الْمَقْوودُ وَ هُمْ الْقَادَةُ أَوْ الْمَوْوُوعُ وَ هُمْ الْوَرَعَةُ» (همان: حکمت ۲۶۱).

خطبه دویست و شانزدهم نهج البلاغه، ارتباط حاکمان بر مبنای وحشت آفرینی را نفی می‌کند و مردم را به پیوند با حکمرانان در چارچوب‌های اسلامی فرامی‌خواند و ایشان را به گفتار حق‌گرایانه و مشورت دادگرانه دعوت می‌کند.^۱ در این راستا در خطبه صد و هیجدهم نهج البلاغه مناصحه و خیرخواهی خالصانه مردم را از جمله یاری‌رسانی‌های مردم به حکمرانان به حساب می‌آورد.^۲

۴. استقرای داده‌ها و داده‌پردازی (کدگذاری باز)

برای استقرا و واکاوی داده‌ها از خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها بهره گرفته شده تا گستره تحلیل متن صورت گیرد. در ابتدا، با بهره‌گیری از معاجم موضوعی نهج البلاغه، کلید واژگانی که با موضوع این پژوهش - سوگیری‌زدایی شناختی - قرابت داشت، مورد التفات قرار گرفت.

پس از آن استقراء آغاز گردید. یعنی با رجوع مستقیم به متون برگزیده شده و واکاوی و استقرای مجدد فراهای کتاب شریف نهج البلاغه، آن دسته از کلید واژگانی که به‌طور مع‌الواسطه با موضوع مورد پژوهش، پیوند معنایی داشتند، استنباط و استخراج شد. به‌عنوان نمونه، در ذیل کلیدواژه "عقل" که با موضوع سوگیری‌زدایی شناختی قرابت دارد، ارتباط و پیوند واژه "ایمان" با آن قابل بررسی پیدا کرد.

در مرحله مفهوم‌پردازی هر یک از فقره‌های مذکور از حیث ترجمه فارسی از منظر مترجمان مشهور نهج البلاغه مورد بررسی قرار گرفت تا مفهوم‌پردازی نهایی در قالب زبان فارسی حاصل گردد.

پس از مرحله مفهوم‌پردازی اولیه، مجدداً فقره‌های استخراج شده مورد واکاوی قرار گرفتند تا از این رهگذر مفاهیم متناسب‌تری استنباط شوند. از این‌روی، این چرخش از مفاهیم به فقره‌ها و متن مقدس نهج البلاغه مکرراً پیگیری شد تا کدگذاری باز به حد اشباع برسد. به‌عبارت‌دیگر، آن‌چنان مفهوم‌پردازی فقره‌ها ادامه یافت تا اینکه پژوهشگر اطمینان یافت که در موضوع سوگیری‌زدایی شناختی مفاهیم اساسی به‌طور کامل استقراء و استخراج شده‌اند.

۱. «فَلَا تَكْلُمُونِي بِمَا تَكَلَّمُ بِهِ الْجَبَابِرَةُ وَلَا تَتَحَفَّطُوا مِنِّي بِمَا يَتَحَفَّظُ بِهِ عِنْدَ أَهْلِ الْبَادِرَةِ وَلَا تُخَالِطُونِي بِالْمَصَانِعَةِ وَلَا تَنْظُنُوا بِي اسْتِغْنَاءً فِي حَقِّ قَبْلِ لِي وَلَا التَّمَّاسِ إِعْظَامَ لِنَفْسِي» (همان: خطبه ۲۱۶).

۲. «فَأَعِينُونِي بِمُنَاصِحَةِ خَلِيَةٍ مِنَ الْعَشِّ سَلِيمَةٍ مِنَ الرَّبِّ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَوْلَى النَّاسِ بِالنَّاسِ» (همان: خطبه ۱۱۸).

آنچه در ادامه می‌آید، جداول متشکل از ۷۲ فقره از مضامین و مفاهیم می‌باشد.

جدول ۱: مضامین و مفاهیم

ص	متن داده‌ها	کدهای باز (مفاهیم)
۴۳	وَ اضْطَفَىٰ سُبْحَانَهُ مِنْ وَلَدِهِ أَنْبِيَاءَ... وَ يَبْيُزُوا لَهُمْ ذَقَائِنَ الْعُقُولِ.	معاضدت عقل با وحی
۴۴	كِتَابَ رَبِّكُمْ فِيكُمْ... مُفَسِّرًا [جَمَلُهُ] مُجْمَلُهُ وَ مُبِينًا عَوَامِضَهُ بَيْنَ مَا أُخُوذُ مِيثَاقُ عِلْمِهِ وَ مُوسَّعَ عَلَى الْعِبَادِ فِي جَهْلِهِ.	تحصیل آگاهی از قرآن
۵۵۶	الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْتِرَ الصِّدْقَ حَيْثُ يَضُرُّكَ عَلَى الْكُذِبِ حَيْثُ يَنْفَعُكَ وَ الْآيُ كُونََ فِي حَدِيثِكَ فَضْلٌ عَنْ عَمَلِكَ.	میزان کردن گفتار با کردار مومنانه
۵۴۴	وَ الطَّمَأَيْنَةُ إِلَىٰ كُلِّ أَحَدٍ قَبْلَ الْإِخْتِبَارِ لَهُ عَجْزٌ.	اطمینان به افراد با اختبار
۴۰۲	وَ إِيَاكَ وَ الْإِتِّكَالَ عَلَى الْمُنَى فَإِنَّهَا بَصَائِعُ التُّوكَى وَ الْعَقْلُ حِفْظُ التَّجَارِبِ وَ حَبِيرٌ مَا جَزَيْتَ مَا وَعَظْتَ.	ترک آرزو اندیشی و تعقل بر تجربه‌های آموزنده
۱۱۸	وَ اعْلَمُوا أَنَّ الْأَمَلَ يَسْهَى الْعَقْلَ	آرزو اندیشی زمینه‌ساز خطای عقلی
۴۹۷	لَا تَكُنْ مِمَّنْ يَرْجُو الْأَحْزَةَ بِعَبْرِ عَمَلٍ وَ [يَرْجُوا] يَرْجَى التَّوْبَةَ بِطُولِ الْأَمَلِ... تَغْلِيْبُهُ نَفْسُهُ عَلَى مَا يَظُنُّ وَ لَا يَغْلِبُهَا عَلَى مَا يَسْتَتِينُ.	دفع گمان آوری آرزو اندیشی با یقین آوری آخرت اندیشی
۵۰۶	إِنْ لَمْ تَكُنْ حَلِيمًا فَتَحَلَّمْ فَإِنَّهُ قَلٌّ مَنْ تَشَبَهَ بِقَوْمٍ إِلَّا أَوْشَكَ أَنْ يَكُونَ مِنْهُمْ.	تأثیر گروه‌های اجتماعی بر اخلاق
۵۰۶	وَ اشْرَفُ الْعَيْتَى تَرَكَ الْمُنَى... وَ مِنَ التَّوْفِيقِ حِفْظُ التَّجْرِبَةِ.	تأثیر تجربه آموزی بر تعقل
۲۰۵	وَ إِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِطُولِ آمَالِهِمْ.	ترک آرزو اندیشی با تجربه آموزی از پیشینیان
۴۶۶	فَإِنَّ الشَّقِيَّ مَنْ حُرِمَ نَفْعَ مَا أُوتِيَ مِنَ الْعَقْلِ وَ التَّجْرِبَةِ.	بهره‌گیری از عقل به همراه تجربه
۲۵۴	وَ إِنَّمَا النَّاسُ رَجُلَانِ مُتَّبِعِ شَرْعَةٍ وَ مُبْتَدِعِ بَدْعَةٍ لَيْسَ مَعَهُ مِنَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ بُرْهَانٌ سُنَّةٌ وَ لَا ضِيَاءٌ حُجَّةٌ.	بدعت آوری و فقدان حجت
۲۵۴	إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ لَمْ يَعْظَ أَحَدًا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ.	پندآموزی از قرآن کریم
۵۹	إِنَّ أَبْعَضَ الْخَلَائِقِ إِلَى اللَّهِ [تَعَالَى] رَجُلَانِ رَجُلٌ... مَشْغُوفٌ بِكَلَامِ بَدْعَةٍ... وَ رَجُلٌ... قَدْ سَمَاهُ أَشْبَاهُ النَّاسِ عَالِمًا وَ لَيْسَ بِهِ.	فتنه انگیزی مبدعان و عالم نمایان
۲۳۴	إِنَّ شَرَّ النَّاسِ عِنْدَ اللَّهِ إِمَامٌ جَائِرٌ ضَلَّ وَ ضَلَّ بِهِ فَأَمَاتَ سُنَّةَ مَا أُخُوذَةُ وَ أَحْيَا بَدْعَةَ مَثْرُوكَةَ	سنت زدایان و بدعت آوران از بدترین مردمان
۲۷۹	فَمِنَ الْإِيمَانِ مَا يَكُونُ تَابِتًا مُسْتَقَرًّا فِي الْقُلُوبِ وَ مِنْهُ مَا يَكُونُ عَوَارِي بَيْنَ الْقُلُوبِ وَ الصُّدُورِ إِلَىٰ أَجْلِ مَعْلُومٍ.	ایمان پایدار جان و ایمان ناپایدار
۱۰۵	مَعَاشِرَ النَّاسِ إِنَّ النِّسَاءَ... تَوَاقِصَ الْعُقُولِ... نَقْضَانَ عُقُولِهِنَّ فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ كَشَهَادَةِ الرَّجُلِ الْوَاحِدِ.	تأثیر جنسیت بر تعقل افراد
۱۱۷	وَ اعْلَمُوا أَنَّ... مَجَالِسَةَ أَهْلِ الْهَوَىٰ مُنْسَأَةً لِلْإِيمَانِ. الْكَاذِبُ عَلَى شَرِّفٍ مَهْوَاؤُهُ وَ مِهَانَةٌ.	ارتباط گروه‌های اجتماعی پلید و فراموشی ایمان

چهارچوب شرعی بهره‌گیری از عقل	۳۱۸	وَاللَّهُ مَا مُعَاوِبُهُ بِأَذْهَىٰ مِنِّي وَ لَكَيْتُهُ يَغْدِرُ وَ يَفْجُرُ وَ لَوْ لَا كَرَاهِيَةُ الْعَدْرِ لَكُنْتُ مِنَ أَذْهَىٰ النَّاسِ.
پندآموزی در راستای استدلال آوری	۴۰۴	اَسْتَدِلُّ عَلَىٰ مَا لَمْ يَكُنْ بِمَا قَدْ كَانَ... وَ لَا تَكُونَنَّ مِمَّنْ لَا تَنْفَعُهُ الْعِظَةُ إِلَّا إِذَا بَالَغْتَ فِي إِيْلَامِهِ.
تأثیر یقین و پندآموزی بر امور قلبی	۳۹۲	أَحَىٰ قَلْبَكَ بِالْمَوْعِظَةِ وَ أَمْتَهُ بِالرِّهَادَةِ وَ قَوَّهُ بِالْيَقِينِ وَ نَوَّرَهُ بِالْحِكْمَةِ.
پندآموزی در غیبت راهبران	۳۷۸	أَنَا بِالْأُمَمِ صَاحِبِكُمْ وَ الْيَوْمَ عِزَّةٌ لَكُمْ وَ غَدًا مُفَارِقُكُمْ.
تجربه آموزی و پندآموزی از امت‌های پیشین	۲۹۰	فَاعْتَبِرُوا بِمَا أَصَابَ الْأُمَّمَ الْمُسْتَكْبِرِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنْ بَأْسِ اللَّهِ... وَ اتَّعِظُوا بِمَنَآوِي خُدُودِهِمْ...
پندآموزی از طریق امامت	۱۵۲	إِنَّهُ لَيْسَ عَلَى الْإِمَامِ إِلَّا مَا حُمِّلَ مِنْ أَمْرِ رَبِّهِ الْإِبْلَاجُ فِي الْمَوْعِظَةِ...
پرهیز از بدعت و التزام به پیوندهای اجتماعی	۲۱۱	فَلَا تَكُونُوا أَنْصَابَ الْفِتَنِ وَ أَعْلَامَ الْبِدْعِ وَ الزُّمُومَا مَا عَقِدَ عَلَيْهِ خَيْلُ الْجَمَاعَةِ وَ بُيُتٌ عَلَيْهِ أَرْكَانُ الطَّاعَةِ.
امامت و تکلیف به جهالت زدایی با پندها و اندرزها	۷۹	أَيُّهَا النَّاسُ... لَكُمْ عَلَى حَقِّ فَأَمَّا حَقُّكُمْ عَلَى فَالنَّصِيحَةُ لَكُمْ... وَ تَعْلِيمُكُمْ كَيْلًا تَجْهَلُوا.
پندآموزی از تحولات روزگار	۲۲۲	فَاتَّعِظُوا بِالْعَبْرِ وَ اعْتَبِرُوا بِالْغَيْرِ وَ اتَّفِعُوا بِالنُّدْرِ.
تعصبات ناحق و نزاد پرستانه	۲۸۶	فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِيسَ... فَعَدُوُّ اللَّهِ إِمَامُ الْمُتَعَصِّبِينَ وَ سَلَفُ الْمُسْتَكْبِرِينَ الَّذِي وَضَعَ أَسَاسَ الْعَصْبِيَّةِ.
تناسخ و تعاون برای اقامه حق	۳۳۴	مِنْ وَاجِبِ حُقُوقِ اللَّهِ [سُبْحَانَهُ] عَلَى عِبَادِهِ النَّصِيحَةُ بِمَبْلَغِ جَهْدِهِمْ وَ التَّعَاوُنُ عَلَى إِقَامَةِ الْحَقِّ بَيْنَهُمْ.
خواهش‌های نفسانی و زمینه‌سازی فتنه‌ها	۸۸	إِنَّمَا بَدَأَ وَفُوعَ الْفِتَنِ أَهْوَاءُ تَتَّبَعُ
تقوا و یقین موجبات رستگاری	۲۲۱	أَلَا وَ بِالْتَّقْوَىٰ تَقْطَعُ حَمَّةَ الْخَطَايَا وَ بِالْيَقِينِ تُدْرِكُ الْعَاقِبَةَ الْقُصْوَى.
ضرورت پرهیز از نژادپرستی جاهلی حسبیهم و ترفعو فوق نسبیهم.	۲۸۹	أَلَا فَالْحَدْرُ الْحَدْرُ مِنْ طَاعَةِ سَادَاتِكُمْ وَ كِبَرَانِكُمُ الَّذِينَ تَكْبَرُوا عَنْ حَسْبِيهِمْ وَ تَرَفَعُوا فَوْقَ نَسَبِهِمْ.
ضرورت پیامدسنجی در امور	۲۱۶	فَالنَّاطِرُ بِالْقَلْبِ الْعَامِلِ بِالْبَصْرِ يَكُونُ مُتَبَدِّأً عَمَلِهِ أَنْ يَعْلَمَ أَعْمَلَهُ عَلَيْهِ أَمْ لَهُ
احساسات درونی انسان و زمینه‌سازی شک	۴۷۴	وَ الشُّكُّ عَلَى أَرْبَعِ شُعَبٍ عَلَى التَّمَارِي وَ الْهَوْلِ وَ التَّرَدُّدِ وَ الْاِسْتِشْلَامِ.
ضرورت بسط یقین به اقدام و عمل	۵۲۴	لَا تَجْعَلُوا عِلْمَكُمْ جَهْلًا وَ بَيِّنَتَكُمْ شُكًّا إِذَا عَلِمْتُمْ فَاعْمَلُوا وَ إِذَا تَيَقَّنْتُمْ فَأَقْدِمُوا.
معیارسنجش عمل با پذیرش از سوی جامعه	۴۵۹	وَ اخْذُ كُلِّ عَمَلٍ بِرِضَاهُ صَاحِبِهِ لِنَفْسِهِ وَ [يَكْرَهُهُ] يَكْرَهُهُ لِعَامَّةِ الْمُسْلِمِينَ.
عقل یعنی عدل	۵۱۰	وَ قِيلَ لَهُ [ع] صِفْ لَنَا الْعَاقِلَ فَقَالَ ع هُوَ الَّذِي يَضَعُ الشَّيْءَ مَوَاضِعَهُ
کفایت عقل در راهبری رشد انسان	۵۵۰	كَفَاكَ مِنْ عَقْلِكَ مَا أَوْضَحَ لَكَ سُئِلَ عَلَيْكَ مِنْ شَيْءِكَ.

اختبار برای دشمن شناسی	اُحْبِزْ نَفْلَهُ.	۵۵۳
ضرورت درمان و رفع تعصبات جاهلی	فَأَطِفُوا مَا كَمَنَ فِي قُلُوبِكُمْ مِنْ نِيرَانِ الْعَصَبِيَّةِ وَ أَحْقَادِ الْجَاهِلِيَّةِ.	۲۸۸
دفع تعصبات جاهلی با پندآموزی	قَالَ اللَّهُ فِي كِبَرِ الْحَمِيَّةِ وَ فَخْرِ الْجَاهِلِيَّةِ... الَّتِي خَدَعَ بِهَا الْأُمَّمَ الْمَاضِيَةَ وَ الْقُرُونَ الْخَالِيَةَ.	۲۸۹
ضرورت علت یابی و ریشه یابی تعصبات	يَتَعَصَّبُ لِشَيْءٍ مِنْ الْأَشْيَاءِ إِلَّا عَنْ عِلَّةٍ تَحْتَمِلُ تَمْوِيَةَ الْجُهْلَاءِ أَوْ حُجَّةٍ تَلِيظُ بِعُقُولِ السُّفَهَاءِ	۲۹۵
روشنگری درباره نفوذ اجتماعی ناصحیح و خرافات	الْعَيْنُ حَقٌّ وَ الرَّؤْيَى حَقٌّ وَ السَّحْرُ حَقٌّ وَ الْقَالَ حَقٌّ وَ الطَّيْرَةُ لَيْسَتْ بِحَقٍّ...	۵۴۶
ضرورت تبعیت از راهبران راستین	قَدْ خَاصُوا بِحَارِ الْفِتَنِ وَ أَخَذُوا بِالْبِدَعِ دُونَ السُّنَنِ... نَحْنُ الشُّعَارُ وَ الْأَصْحَابُ وَ الْخَزَنَةُ...	۲۱۵
هدایتگری جامعه با روشنگری و گفتگو	وَ إِنْ طَلَّتِ الرَّعِيَّةُ بِكَ حَيْفًا فَأَصْجِرْ لَهُمْ بِعُدْرِكَ وَ اعْدِلْ عَنْكَ طُنُوبَهُمْ.	۴۴۲
سنجش انسجام گرایانه امور مشتبه	إِنَّ الْأُمُورَ إِذَا اشْتَبَهَتْ اغْتَبِرَ أَحْزَمُهَا بِأَوْلَاهَا.	۴۸۰
کارکرد صحیح حواس ظاهری و باطنی در پندپذیری	وَ فِي دُونَ مَا اسْتَقْبَلْتُمْ... مَا اسْتَدْبَرْتُمْ... مُعْتَبِرٌ وَ مَا كُلُّ ذِي قَلْبٍ بِلَيْبٍ وَ لَا كُلُّ ذِي سَمْعٍ بِسَمِيعٍ وَ لَا كُلُّ نَاطِرٍ بِبَصِيرٍ.	۱۲۱
پندآموزی از عاقبت پیشینیان در آخرت	فَاعْتَبِرُوا عِبَادَ اللَّهِ وَ اذْكُرُوا تِيكَ الَّتِي أَبَاؤُكُمْ وَ إِخْوَانُكُمْ بِهَا مَزَّنَهُنَّ وَ عَلِيهَا مُحَاسِبُونَ.	۱۲۲
پندآموزی از عاقبت پیشینیان در دنیا	وَ اعْلَمُوا عِبَادَ اللَّهِ أَنَّكُمْ وَ مَا أَنْتُمْ فِيهِ مِنْ هَذِهِ الدُّنْيَا عَلَى سَبِيلِ مَنْ قَدْ مَضَى قَبْلَكُمْ...	۳۴۸
خودسازی شرط راهبری جامعه اسلامی	مَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا فَلْيَبْدَأْ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَيْرِهِ..	۴۸۰
عمل عقلانی به علوم نقلی	اغْفَلُوا الْخَبَرَ إِذَا سَمِعْتُمُوهُ عَقْلَ رَعَايَةٍ لَا عَقْلَ رَوَايَةٍ فَإِنَّ رُؤَاةَ الْعِلْمِ كَثِيرٌ وَ رِعَايَتُهُ قَلِيلٌ.	۴۸۵
حکمرانان و تعلیم جاهلان و گفتگو با عالمان	وَ اجْلِسْ لَهُمُ الْعَضْرِبِينَ فَأَقْتِ الْمُسْتَفْتَى وَ عَلِّمِ الْجَاهِلَ وَ ذَاكِرِ الْعَالِمِ.	۴۵۷
احیای عقل در گروهی سرکوب نفس سرکش	قَدْ أَحْبَا عَقْلَهُ وَ آمَاتِ نَفْسَهُ حَتَّى دَقَّ جَلِيلُهُ وَ لَطَفَ غَلِيظُهُ.	۳۳۷
احساس درونی صحیح از عقلانیت	التَّوَدُّدُ نِصْفُ الْعَقْلِ.	۴۹۵
مشاوره و بهره مندی از خرد جمعی	مَنْ اسْتَبَدَّ بِرَأْيِهِ هَلَكَ وَ مَنْ شَاوَرَ الرِّجَالَ شَارَكَهَا فِي عُقُولِهَا.	۵۰۰
تأکید بر رفتارهای عقلانی	رَسُولُكَ تَرْجَمَانُ عَقْلِكَ وَ كِتَابُكَ أْبْلَغُ مَا يَنْطِقُ عَنْكَ.	۵۲۸
تأثیر عوامل اجتماعی نظیر فقر بر احساسات و عقلانیت	لِإِبْنِهِ مُحَمَّدِ ابْنِ الْحَنْفِيَّةِ يَا بَنِي إِيَّيْ أَخَافُ عَلَيْكَ الْفَقْرَ فَاسْتَعِدَّ بِاللَّهِ مِنْهُ فَإِنَّ الْفَقْرَ مَنَقَصَةٌ لِلدِّينِ مَذْهَبَةٌ لِلْعَقْلِ دَاعِيَةٌ لِلْمَقْتِ.	۵۳۱

ارتباطات نامعقول و سستی عقل	مَا مَرَّ امْرُؤٌ مَرَحَةً إِلَّا مَجَّ مِنْ عَقْلِهِ مَجَّةً.	۵۵۵
تأثیرگذاری عوامل محیطی بر قدرت عقل	أَرْضُكُمْ قَرِيبَةٌ مِنَ الْمَاءِ بَعِيدَةٌ مِنَ السَّمَاءِ خَفَّتْ عُقُولُكُمْ وَ سَفِهَتْ حُلُومُكُمْ.	۵۶
تأثیرگذاری عوامل فیزیولوژیکی بر تعقل	وَلَا تَهَيِّجُوا النِّسَاءَ بِأَدَىٰ وَ إِن سَتَمَنَّ أَعْرَاضُكُمْ وَ سَبَبَنَّ امْرَأَتُكُمْ فَإِنَّهُنَّ ضَعِيفَاتُ الْقُوَىٰ وَ الْأَنْفُسِ وَ الْعُقُولِ إِن كُنَّا لَنُؤْمَرُ بِالْكَفِّ عَنْهُنَّ وَ إِنَّهُنَّ لَمُشْرِكَاتٌ.	۳۷۳
تصحیح احساسات ظاهری با حواس باطنی	فَإِنَّمَا الْبَصِيرُ مَنْ سَمِعَ فَتَفَكَّرَ وَ نَظَرَ فَأَبْصَرَ وَ انْتَفَعَ بِالْعَبْرِ.	۲۱۳
راهبری و تصحیح تفکر با علوم نقلی	وَ أَنْجِمِ الْفِكْرَ فِيمَا جَاءَكَ عَلَىٰ لِسَانِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ صِ مِمَّا لَا بُدَّ مِنْهُ وَ لَا مَجِيصَ عَنْهُ.	۲۱۴
هدایتگری احساسات بر محور آخرت‌گرایی	وَ مَنْ لَمْ يَأْسَ عَلَى الْمَاضِي وَ لَمْ يَفْرَحْ بِالْآئِي فَقَدْ أَخَذَ الزُّهْدَ بِطَرَفِيهِ.	۵۵۳
هدایتگری عواطف همگام با رعایت آداب و رسوم	الْخِصَابُ زِينَةٌ وَ نَحْنُ قَوْمٌ فِي مُصِيبَةٍ [يُرْسُولِ اللَّهِ ص] يَرِيدُ وَفَاةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.	۵۵۸
هدایتگری احساسات با آخرت‌گرایی	فَلْيَكُنْ سُورُوكَ بِمَا بَلَّتْ مِنْ أَخْرَتِكَ.	۳۷۸
تعدیل احساسات دنیوی با مرگ آگاهی شرعی	فَكَمْ أَكَلَتِ الْأَرْضُ مِنْ عَزِيْزِ جَسَدٍ... يَتَعَلَّلُ بِالسُّرُورِ فِي سَاعَةِ حُزْنِهِ وَ يَفْرَعُ إِلَى السَّلْوَةِ...	۳۴۰
تعدیل عواطف بر محور خداشناسی	يَا أَشْعَثُ إِن تَحْزَنَ عَلَىٰ ابْنِكَ فَقَدْ اسْتَحَقَّتْ [ذَلِكَ مِنْكَ] مِنْكَ ذَلِكَ الزَّجْمُ وَ إِن تَضَبِرُ فِي اللَّهِ مِنْ كُلِّ مُصِيبَةٍ خَلْفٌ..	۵۲۷
تعدیل عواطف بر محور واقع‌گرایی و مرگ آگاهی شرعی	إِن هَذَا الْأَمْرُ لَيْسَ [بِكُمْ] لَكُمْ بَدَأٌ وَ لَا إِلَيْكُمْ أَنْتَهَىٰ وَ قَدْ كَانَ صَاحِبِكُمْ هَذَا يَسَافِرُ فَعُدُّوهُ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ فَإِن قَدِمَ عَلَيْكُمْ وَ إِلَّا قَدِمْتُمْ عَلَيْهِ.	۵۳۷
هدایتگری احساسات بر محور پندآموزی از قرآن کریم	فَكُونُوا مِنْ حَزْبَتِهِ وَ اتَّبَاعِهِ وَ اسْتَدِلُّوهُ عَلَىٰ رَبِّكُمْ وَ اسْتَنْصِحُوهُ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ وَ اتَّهَمُوا عَلَيْهِ أَرْأَاءَكُمْ وَ اسْتَعِشُوا فِيهِ أَهْوَاءَكُمْ.	۲۵۲
تبیین زمینه‌ساز بیعت حکمران	فَبَيْنَ لَهُ ع مِنْ أَمْرِهِ مَعَهُمْ مَا عَلِمَ بِهِ أَنَّهُ عَلَى الْحَقِّ.	۵۷۲
ساده‌سازی مسائل سیاسی در تصمیم‌سازی‌ها	أَرَأَيْتَ لَوْ أَنَّ الدِّينَ وَرَأَكَ بَعَثُوكَ رَأِئِدًا تَبْتَغِي لَهُمْ مَسَاقِطَ الْغَيْثِ فَرَجَعْتَ إِلَيْهِمْ وَ أَحْبَبْتَهُمْ عَنِ الْكَلَالِ وَ الْمَاءِ فَخَالَفُوا إِلَى الْمَعَاطِشِ وَ الْمَجَادِبِ.	۵۷۲
روشنگری عمومی با حجت‌آوری	فَلَمَّا قَرَعْتُهُ بِالْحُجَّةِ فِي الْمَلَأِ الْخَاضِرِينَ هَبَّ كَأَنَّهُ بُهْتٌ لَا يَدْرِي مَا يَجِيبُنِي بِهِ.	۵۷۸

(منبع: یافته‌های پژوهش)

۵. مقوله‌پردازی و بررسی پیوندهای مقولات (کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی)

در این قسمت، با عنایت به فقره‌های استخراج شده از کتاب شریف نهج البلاغه و واکاوی مفاهیم فرعی بر اساس مفهوم‌سازی، اکنون به مقوله‌پردازی اقدام می‌کنیم. توضیح آنکه

هدف در مرحله کدگذاری محوری، یافت پیوندهای مقولی و برقراری روابط میان مفاهیم استخراج شده در مرحله کدگذاری باز می باشد.

از آنجاکه موضوع این پژوهش سوگیری زدایی شناختی است. این مقوله را به عنوان مقوله محوری تعیین کرده ایم و باقیمانده مقولات را به عنوان شرایط علی، شرایط زمینه ای، شرایط مداخله ای، راهبردها و پیامدهای راهبردها مورد تجزیه و تحلیل قرار داده ایم.

در راستای تکمیل کدگذاری محوری، هریک از روابط مقولی مذکور را در قالب جداولی متشکل از پنج ستون تنظیم کرده ایم. ستون نخست به شناسه گذاری هریک از داده های استخراج شده در مرحله کدگذاری باز اختصاص داده شده است. این شناسه گذاری بر اساس حروف الفبای انگلیسی و شمارگان صورت پذیرفت که در هریک از جداول و متناسب با هر جایگاه پارادایمی تغییر یافته است.

در ستون دوم، هریک از مفاهیم استنباط شده- از مرحله قبل- را با تغییرات مقتضی آورده ایم. در ستون سوم، با برقراری ارتباط میان مفاهیم مندرج در ستون دوم، مقولات فرعی را واکاوی کرده ایم. در ستون چهارم، با برقراری ارتباط و پیوندهایی میان مقولات فرعی، مقولات اصلی را استنباط کرده ایم. در ستون پنجم، هریک از مقولات اصلی را به مثابه یکی از جایگاه های پارادایمی در نظر گرفته ایم.

جدول ۲: بررسی مقولات فرعی و اصلی به مثابه شرایط علی سوگیری زدایی شناختی در حکمرانی

شناسه	مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله اصلی	جایگاه پارادایمی
A1	معاذت عقل با وحی	عقل وحی محور	عقل هدایت پذیر	جایگاه پارادایمی
A2	تحصیل آگاهی از قرآن			
A3	حدود شرعی تعقل			
A4	تأکید بر رفتارهای برآمده از تعقل	عقل حق جو	عقل هدایتگر	شرایط علی
A5	عمل تعقلی به علوم نقلی			
A6	عقل با محوریت عدل			
A7	ضرورت بسط یقین به ساحت عمل			
A8	سنجش امور مشتبه با			

			انسجام عقلی	
		عقل رهجو	تبعیت از رهبران راستین	A9
			کفایت عقل در راهبری رشد انسان	A10
			تأثیر تجربه آموزی بر تعقل	A11
			بهره‌گیری از عقل همگام با تجربه	A12

(منبع: یافته‌های پژوهش)

جدول ۳: بررسی مقولات فرعی و اصلی به‌مثابه شرایط زمینه‌ای سوگیری‌زدایی شناختی در حکمرانی

شناسه	مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله اصلی	جایگاه پارادایمی
B1	دفع گمان آرزوها با آخرت‌گرایی	عواطف و احساسات وحی محور	احساسات و عواطف تعدیل شده شرعی	جایگاه پارادایمی
B2	هدایت احساسات بر محور قرآن کریم			
B3	هدایت احساسات با واقع بینی مرگ			
B4	تعدیل عواطف با مرگ آگاهی شرعی			
B5	کنترل احساسات با آخرت‌گرایی			
B6	عواطف و احساسات و محور آخرت‌گرایی			
B7	تعدیل عواطف بر محور خداشناسی			
B8	ترک آرزو اندیشی با تعقل در تجربه‌ها	احساسات و عواطف عقل محور	احساسات و عواطف تعدیل شده عقلی	شرایط زمینه‌ای
B9	آرزو اندیشی زمینه‌ساز خطاهای عقلی			
B10	تأثیر جنسیت بر تعقل افراد			
B11	تأثیر پندآموزی بر امور باطنی و قلبی			

			خواهش‌های نفسانی و فتنه انگیزی	B12
			احساسات درونی انسان و تولید شک	B13
			کارکرد احساس در پندآموزی	B14
			احساس درونی صحیح از تعقل	B15
			تأثیر فیزیولوژی انسان بر تعقل	B16
			تصحیح احساسات درونی با باطنی	B17

(منبع: یافته‌های پژوهش)

جدول ۴: بررسی مقولات فرعی و اصلی به‌مثابه شرایط مداخله‌ای سوگیری زدایی شناختی در حکمرانی

جایگاه پارادایمی	مقوله اصلی	مقوله فرعی	مفاهیم	شناسه
شرایط مداخله‌ای	تعدیل شرعی نفوذ اجتماعی بر شناخت افراد	تأثیر جامعه بر دیانت و معرفت دینی افراد	تأثیرگذاری جامعه بر اخلاقیات	C1
			بدعت و فقدان حجت آوری در جامعه	C2
			فتنه انگیزی مبدعان و عالم نمایان	C3
			سنت زدایان و مبدعان از بدترین‌ها	C4
			ارتباط با گروه‌های پلید و فراموشی ایمان	C5
			پرهیز از بدعت و التزام به پیوندهای اجتماعی	C6
			خودسازی شرط راهبری جامعه اسلام	C7
	تعدیل عقلی نفوذ اجتماعی بر شناخت افراد	تأثیر جامعه بر تعقل و خردورزی افراد	نفی تعصبات ناحق و نژادپرستانه	C8
			تأثیر عوامل محیطی بر تعقل افراد	C9
			ارتباطات نامعقول و سستی خردورزی	C10

		تأثیر جامعه بر تعقل و خردورزی افراد	تأثیر عوامل اجتماعی نظیر فقر بر تعقل	C11
			ضرورت پرهیز از نژادپرستی جاهلی	C12
			معیار سنجش رفتار با پذیرش جامعه	C13
			ضرورت درمان و رفع تعصبات جاهلی	C14
			ضرورت علت یابی و ریشه یابی تعصبات	C15
			روشنگری درباره نفوذ اجتماعی خرافات	C16

(منبع: یافته‌های پژوهش)

جدول ۵: بررسی مقولات فرعی و اصلی به‌منابره راهبردها سوگیری زدایی شناختی در حکمرانی

شناسه	مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله اصلی	جایگاه پارادایمی
D1	آزمون و اختبار برای دشمن شناسی	پیامدسنجی امور	پیامدسنجی و تجربه آموزی	راهبردها
D2	ایمان و اطمینان به افرا با اختبار و آزمون			
D3	تناسخ و تعاون برای اقامه حق			
D4	امامت و تکلیف به جهل زدایی از امت			
D5	ضرورت پیامدسنجی در امور			
D6	ترک آرزو اندیشی با تجربه از پیشینیان	تجربه آموزی		
D7	تجربه آموزی از امت‌های پیشین			
D8	تجربه آموزی از طریق امامت			
D9	پندآموزی از قرآن کریم	پندآموزی	پندآموزی و عاقبت سنجی	
D10	پندآموزی در راستای استدلال آوری			
D11	پندآموزی در غیبت راهبران معصوم			
D12	پندآموزی از عاقبت پیشینیان دردنیا/ آخرت			
D13	پندآموزی از جریان تحولات روزگار			

جدول ۶: بررسی مقولات فرعی و اصلی به‌منابره پیامدهای سوگیری زدایی شناختی در حکمرانی

شناسه	مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله اصلی	جایگاه پارادایمی
E1	میزان کردن گفتار با کردار	جامعه مومنانه و	حکمرانی همگام با	پیامدها

	انجام شناختی و رستگاری اجتماعی	رستگاری اجتماعی	مومنانه		
			ایمان پایدار و ایمان ناپایدار	E2	
			تقوا و یقین موجب رستگاری	E3	
	تعامل معرفت افزا و انجام اجتماعی			هدایت گری جامعه با روشنگری و گفتگو	E4
				تعامل و بهره مندی از خرد جمعی	E5
				حکمرانان و تعلیم جاهلان و تعامل با علما	E6
				تبیین زمینه ساز بیعت با حکمران	E7
				ساده سازی مسائل سیاسی در تصمیم سازی ها	E8
				روشنگری عمومی با حجت آوری	E9

(منبع: یافته های پژوهش)

۶. تحلیل پارادایمی مقوله محوری سوگیری زدایی شناختی در حکمرانی (کدگذاری گزینشی)

در این قسمت، به یکپارچه سازی روابط یافته شده در میان مقولات فرعی و اصلی کدگذاری محوری بر پایه جایگاه پارادایمی مقولات پرداخته می شود. تا یک نظریه از میان روابط مقولات یافته شده پردازش شود. بنابراین، پژوهشگر با اتصال مقولات به یکدیگر در چارچوب خاص، نشان می دهد چگونه مقولات بر مقوله محوری اثرگذار می باشند و از این رهگذر، روشن می گردد چه راهبردها و کنش ها و واکنش های متقابلی می بایست پدید آید. درنهایت، راهبردهای مذکور در فرآیند خود به چه پیامدهایی منجر می گردند.

شرایط علی که به عنوان عوامل تأثیرگذار در پدید آمدن سوگیری زدایی شناختی واکاوی شده اند در ذیل دو مقوله اصلی "عقل هدایت پذیر" و "عقل هدایتگر" گردآوری شده اند.

گزاره (۱): مقولات عقل وحی محور، عقل حق جو و عقل رهجو از شرایط پدید آمدن

سوگیری زدایی شناختی می باشند.

شرایط زمینه‌ای که از عوامل بسترساز و فراهم آورنده سوگیری‌زدایی شناختی شمرده می‌شوند، ذیل دو مقوله اصلی "احساسات و عواطف تعدیل شده شرعی" و "احساسات و عواطف تعدیل شده عقلی" قرار می‌گیرند.

گزاره (۲): مقولات عواطف و احساسات وحی محور و احساسات و عواطف عقل محور زمینه‌ساز سوگیری‌زدایی شناختی می‌باشند.

شرایط مداخله‌ای که در گستره‌ای فراخ‌تر در نسبت با مقوله محوری یعنی سوگیری‌زدایی شناختی قرار دارند در راستای تسهیل یا تحدید راهبردهای مرتبط همواره مؤثرند. بنابراین، در تحقق سوگیری‌زدایی شناختی، مقولات فرعی در ذیل دو مقوله اصلی "تعدیل شرعی نفوذ اجتماعی بر شناخت افراد" و "تعدیل عقلی نفوذ اجتماعی بر شناخت افراد" در تحقق راهبردها تأثیرگذارند.

گزاره (۳): "تأثیر جامعه بر دیانت و معرفت دینی افراد" و "تأثیر جامعه بر تعقل و خردورزی افراد" از عوامل بیرونی و اجتماعی سوگیری‌زدایی شناختی می‌باشند. راهبردها و کنش‌ها و کنش‌های متقابل که در راستای تحقق مقوله محوری در پارادایم مورد نظر اظهار شده‌اند، در دو مقوله اصلی "پیامدسنجی و تجربه‌آموزی" و "پندآموزی و عاقبت‌سنجی" تقسیم‌بندی شده‌اند.

گزاره (۴): پیامدسنجی امور، پندآموزی و تجربه‌آموزی معنویت از راهبردهای پدیداری سوگیری‌زدایی شناختی می‌باشند. درنهایت، در تحلیل پارادایمی مقولات استنباط شده آن دسته از مقولات که از پیامدهای فرآیند سوگیری‌زدایی به حساب می‌آیند، ذیل مقوله اصلی "حکمرانی همگام با انسجام شناختی و رستگاری اجتماعی" بیان شده‌اند.

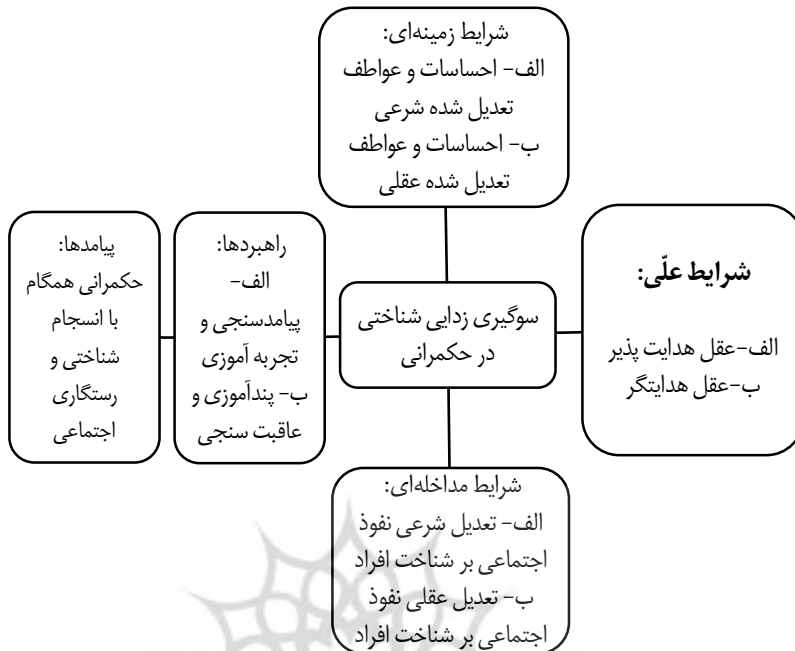
گزاره (۵): "جامعه مؤمنانه و رستگاری اجتماعی" و "تعامل معرفت‌افزا و انسجام اجتماعی" از دست‌آوردها و پیامدهای سوگیری‌زدایی شناختی به حساب می‌آیند.

نتیجه

الگوی پیشنهادی سوگیری زدایی شناختی در حکمرانی بیانگر این است که عقل انسان دارای محدودیت است. بنابراین با واقع‌گرایی می‌بایست حدود عقل را نمایان نمود تا از این رهگذر با کاربست فراخ عقل در اموری که خرد به آن راه ندارد، از سوگیری شناختی اجتناب کرد. در این رابطه عقل دارای دو ساحت می‌باشد: الف- ساحت هدایت‌پذیری؛ ب- ساحت هدایتگری؛ عقل در ساحت هدایت‌پذیری با محوریت وحی به پویایی می‌پردازد و در ساحت هدایتگری در مقام حق‌جویی به امور متناسب با عدالت‌گستری و اقامه عدل و همچنین در دایره علوم نقلی حرکت می‌کند و در مقام رهجویی، با بهره‌گیری از راهبران راستین و استفاده از تجربیات مفید راه خود را می‌پیماید.

تأثیر احساسات و عواطف انسانی در سوگیری‌های شناختی قابل‌انکار نمی‌باشد. از این رو، شرع و عقل دو عاملی هستند که زمینه‌ساز تعدیل و کنترل احساسات و عواطف می‌شوند. پس حکمرانی بدون احساسات و عواطف ممکن نیست لکن شمولیت آن محدود به تعدیل شرعی و عقلی است. همچنین، تأثیرات نفوذ اجتماعی در سوگیری‌های شناختی به یاری شرع مقدس و عقل صائب تعدیل می‌شوند.

نتیجه آنکه برای سوگیری زدایی شناختی می‌بایست تصمیم‌سازی‌ها و حکمرانی در فرآیند شناختی تعدیل‌کننده عقل و شرع قرار گیرد که در قالب دو راهبرد: الف- پیامدسنجی و تجربه‌آموزی؛ ب- پندآموزی و عاقبت‌سنجی قابلیت تحقق دارد پیامد سوگیری زدایی شناختی برپایی حکمرانی همگام با انسجام شناختی و رستگاری اجتماعی است. ذیلاً مدل مفهومی الگوی پیشنهادی ارائه می‌شود.

شکل ۱: مدل مفهومی سوگیری‌زدایی شناختی در حکمرانی از منظر نهج‌البلاغه
(منبع: یافته‌های پژوهش)

کتابنامه

شریف‌الرضی، محمد بن حسین (۱۳۸۶). نهج‌البلاغه. (انصاریان، مترجم). تهران، پیام آزادی.
 شریف‌الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ ق). نهج‌البلاغه. (صبحی صالح، مصحح). قم، هجرت.
 شریف‌الرضی، محمد بن حسین (۱۳۷۸). نهج‌البلاغه. (سیدجعفر شهیدی، مترجم). تهران، علمی و فرهنگی.

Ansell, Christopher, Torfing, Jacob (2022). *Handbook on Theories of Governance*, UK, Edward Elgar Publishing.

Ariely, D. (2008). *Predictably irrational: The hidden forces that shape our decisions*, New York, Harper Collins.

Ariely, D. (2009). The end of rational economics, *Harvard Business Review*, 87(7), 78–84.

Becht M, Bolton P, Röell A. (2003). *Corporate Governance and Control*, Vol. 1, Editor(s): George M. Constantinides, Milton Harris, René M. Stulz, *Handbook of the Economics of Finance*, Elsevier.

- Bechara, A., Damasio, A. R. (2005). The somatic marker hypothesis: A neural theory of economic decision, *Games and Economic Behavior*, 52(2), 336–372.
- Blanco, F. (2017). Cognitive Bias. In: Vonk, J., Shackelford, T. (eds) *Encyclopedia of Animal Cognition and Behavior*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47829-6_1244-1.
- Bleske-Rechek, A., Nelson, L. A., Baker, J. P., Remiker, M.W., & Brandt, S. J. (2010). Evolution and the trolley problem: People save five over one unless the one is young, genetically related, or a romantic partner. *Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology*, 4(3), 115–127.
- Bevir, M & R.A.W. Rhodes (2003), *Interpreting British Governance*, London, Routledge.
- Creswell, John W (2005). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*, Boston, Pearson Education.
- Glaser, B G, Strauss, A L (1967). *the Discovery of the Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, New Brunswick and London, Aldin Transacion Publishers.
- Kahan, D. M., Peters, E., Dawson, E. C., & Slovic, P (2012). *Motivated Numeracy and Enlightened Self-Government* (Working Paper No. 307), New Haven, Yale Law School.
- Kahneman, D., Slovic, P., & Tversky, A (1982). *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*, London, Cambridge University Press.
- Kahneman, D. (2003). A perspective on judgment and choice: Mapping bounded rationality, *American Psychologist*, 58, 697–720.
- Kunda, Z (1990). The case for motivated reasoning, *Psychological Bulletin*, 108(3), 480–498.
- Martie G. Haselton, Daniel Nettle, and Damian R. Murray. (2016), *The Evolution of Cognitive Bias, Handbook of Evolutionary Psychology*, Second Edition, edited by David M. Buss, John Wiley & Sons, Inc.
- Obermaier, M., Koch, T., & Baden, C (2015). Everybody follows the crowd? Effects of opinion polls and past election results on electoral preferences, *Journal of Media Psychology*, 1–12.
- Stanovich, K. E. (1999). *Who is rational? Studies of individual differences in reasoning*, Mahwah, Erlbaum.
- Torfin, J, B.G. Peters, J. Pierre and E. Sørensen (2012), *Interactive Governance: Advancing the Paradigm*, Oxford, Oxford University Press.
- Tversky, Amos. Kahneman, Daniel (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases, *Science*, New Series, Vol. 185, No. 4157, 1124-1131.
- World Bank, (1992). *Governance and Development*, Washington, D.C, the World Bank publication.
- Yechiam, E., Druyvan, M., & Ert, E (2008). Observing others' behavior and risk taking in decisions from Experience, *Judgment and Decision making*, 3(7), 493–500.